

Szöts Zoltán Oszkár

HADIÁRVÁK, HADIÖZVEGYEK, HADIROKKANTAK

A nagy háború harctéri embervesztéseinek szociális vonzata

- 1 *Osztrák-Magyar Vöröskönyv. Diplomáciai ügyiratok Ausztria-Magyarországnak Olaszországhoz való viszonyáról az 1914. évi júl. hó 20-ikától 1915. évi máj. hó 23-ikáig terjedő időben. A hivatalos kiadás teljes szövege.* (Cs. és Kir. Közös Külügyminisztérium). Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Bp., 1915; *Osztrák-Magyar Vöröskönyv. Diplomáciai ügyiratok Ausztria-Magyarországnak Olaszországhoz való viszonyáról az 1914. évi júl. hó 20-ikától 1915. évi máj. hó 23-ikáig terjedő időben.* (Cs. és Kir. Közös Külügyminisztérium). Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Bp., 1916.; *Osztrák-Magyar Vöröskönyv. Diplomáciai ügyiratok Ausztria-Magyarországnak Romániához való viszonyáról az 1914. évi júl. hó 22-től 1916. évi aug. hó 27-ig terjedő időben.* (Cs. és Kir. Közös Külügyminisztérium). Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Bp., 1916.
- 2 *A balkáni eseményekre vonatkozó diplomáciai ügyiratok: 1912. augusztus 13 – 1913. november 6.* (Cs. és Kir. Közös Külügyminisztérium). Állami Nyomda, Wien, 1914.
- 3 *Bizonyítékok az Ausztria-Magyarországgal hadat viselő államok által a nemzetközi jogon ejtett sérelmekről.* Állami Nyomda, Wien, 1915.
- 4 *Diplomáciai akták a háború előzményeinek történetéhez 1914.* (Cs. és Kir. Közös Külügyminisztérium). Állami Nyomda, Wien, 1915.
- 5 *Az olasz háború előzményeiről.* (Cs. és Kir. Közös Külügyminisztérium). Állami Nyomda, Wien, 1915.
- 6 GALÁNTAI József: *Az első világháború.* Korona Kiadó, Bp., 2000³. 13–14. pp.
- 7 *A Magyar Zsidó Hadi Archivum almanachja 1914–1916.* Szerk. POLNAY Jenő – PATAI József. Magyar Zsidó Hadi Archivum – Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület, Bp., 1916.
- 8 *A mi hőseink. Tisztjeink hőstettei a világháborúban.* Szerk. VELTZE Alajos. Franklin-Társulat, Bp., 1916.; *A mi hőseink. Katonáink hőstettei a világháborúban.* Szerk. VELTZE Alajos. Franklin-Társulat, Bp., 1916.
- 9 *Emlékalbum az orosz betörés által sújtott sárosi nép felsegítésére.* A Sárosi Népet Segítő Bizottság, Bp., 1916.

Az Osztrák-Magyar Monarchia 1914. július 28-i Szerbia elleni hadüzenete olyan háborút indított el, mely példa nélküli volt az addigi történelemben. A háborúnak, amelybe sorra beléptek Európa nagyhatalmai, és amelynek gazdasági hatása a nem hadviselő felekre világszerte kiterjedt, kortársai a *Nagy Háború* elnevezést adták. Később követte egy még nagyobb hatású világméretű összecsapás, ezért az utókor ezt a küzdelmet már első világháború néven ismeri.

Kitekintés az első világháború historiográfiájára

A háború alatti hivatalos aktapublikációkban a háborús felelősség kérdéséről folytak heves viták. Az Osztrák-Magyar vörös könyvek mellett a Császári és Királyi Közös Külügyminisztérium további kiadványokat is közreadott.¹ Néhány példa a teljesség igénye nélkül: *A balkáni eseményekre vonatkozó diplomáciai ügyiratok*;² *Bizonyítékok az Ausztria-Magyarországgal hadat viselő államok által a nemzetközi jogon ejtett sérelmekről*;³ *Diplomáciai akták a háború előzményeinek történetéhez 1914*;⁴ *Az olasz háború előzményeiről*.⁵ Ezen írások elsődleges célja az ideológiai háború folytatása volt, amely egyúttal elő is készítette az újabb világegést.⁶ A háború idején számos gyűjteményes művet adtak ki. Egy részük a katonai hősiességet kívánta bemutatni, ilyen volt például a *Magyar Zsidó Hadi Archivum almanachja*,⁷ vagy a Veltzé Alajos szerkesztette *A mi hőseink. Tisztjeink hőstettei a világháborúban* és az *A mi hőseink. Katonáink hőstettei a világháborúban* című kötetek.⁸ Az albumok egy másik része jótékonyági célokat szolgált. Az első világháború alatt Magyarországon nagyon komolyan vették a hadi cselekmények következtében károsodott megsegítését. A segítségnyújtás egyik formája a díszkiadványok közreadása és a jövedelem jótékony célra fordítása volt. Ennek egy példája az az emlékalbum, melyet a Sáros megyei orosz betörés károsultjainak megsegítésére adtak ki.⁹ A háború második évétől számos hadinaplót és hadimemoárt adtak közre, melyeket jól reprezentál két munka, Molnár Ferenc és Berend Miklósé, melyeket Hóman Bálint közös

cikkben recenzált a *Századokban*.¹⁰ A történettudomány művelői egyébként kifejezetten visszafogottak voltak a zajló háború értelmezésében. Hogy miért, azt Lukinich Imre, a Magyar Történelmi Társulat főtítkára fogalmazta meg a Társulat 1916. évi működéséről írt jelentésében. Lukinich szerint a világháború azzal a hatással volt a magyar történettudományra, hogy 1916-ban túlsúlyba kerültek a háborús vonatkozású írások. A harctéri események terjedelmes anyagot szolgáltatottak a történétíróknak, amit a haditudósítók nagy számban megjelent naplókíadványai is megerősítettek, melyek közül némelyik történelmi forrásértékkel is bír. „Ugyanezt elmondhatjuk azokról a nagyobb lélegzetű feljegyzésekről is, melyekben katonáink adnak számot csapattestük emlékezetes küzdelmeiről, sőt azokról a hivatalos adatok alapján összeállított, de itt-ott joggal kifogásolható gyűjteményes vállalkozásokról is, melyeket a hadilevéltár bocsátott közre, többek között magyar átdolgozásban is. Háborús történetirodalmi termékeink java része azonban mennyiség tekintetében napilapjaink és az aktualitásokra berendezett folyóirataink hasábjaira esik. Íróik csak elvétve szakemberek, értékük ennél fogva tudományos szempontból nem nagy.”- folytatta. A történészek visszafogottságának okát egyrészt abban látja, hogy „történétíróink forráspublikációk s kritikai előmunkálatok hiányában hazánk újkori történetével s a jelen viszonyok történelmi előzményeivel alig foglalkozhattak,” másrészt abban, hogy „akár politikai, akár történelmi, nemzetgazdasági, társadalmi vagy technikai vonatkozásaiban vizsgálják is ezt a háborút, s igyekezzenek magasabb szempontokból, a tárgy természetének megfelelő tökéletesebb tudományos eszközökkel kutatni és megállapítani az egyes háborús jelenségeket, éreznék, hogy a rendelkezésükre álló anyag még fölülte hézagos, lelkök egyensúlya pedig korántsem annyira megállapodott, hogy biztosan számíthatnának ítéletök tárgyilagosságára.” Emellett persze az események sem fejeződtek be, így messzemenő következtetéseket sem lehet levonni belőlük. „Így lesz érthető, hogy szakfolyóirataink, köztük a *Századok* is, legfeljebb csak mint a háborús termékek tudományos vagy irodalmi értékének

megállapítói tartanak kapcsolatot a világháborúval, de a kérdések önálló tárgyalásától az említett okok alapján egyelőre tartózkodnak.”¹¹

A magyarországi történetírás komoly hivatalos támogatásban részesült a két világháború közötti időszakban. Fontos szerepet szántak neki a magyarság kulturális fölényének megőrzésében a Monarchia többi utódállamával szemben, és a revízió elméleti megalapozásában.¹² Az 1867 utáni évtizedek történetére vonatkozó levéltári anyagot 1945-ig nem lehetett kutatni, így ekkor még az első világháború történettudományi értékelése sem történhetett meg.¹³ Ebben az időszakban számos olyan elméleti-ideológiai munka született meg, mely megpróbálta megmagyarázni a trianoni békeszerződéshez vezető utat. Ennek talán legjellemzőbb darabja Szekfű Gyula *Három nemzedék* című könyve.¹⁴ Az ideológiai művek mellett sor került a háború hadászati értékelésére is neves katonai szakírók által.¹⁵ Már ekkor világossá vált, hogy a jövőben a politika és a hadvezetés szorosan össze fog fonódni. A háborús vereség okát több katonai gondolkodó is ebben látta. A később, a második világháború során a Szovjetunió elleni hadba lépésben kulcsszerepet játszó vezérkari főnök, Werth Henrik például így írt erről a kérdéstről

- 10 HÓMAN Bálint: *Molnár Ferencz: Egy haditudósító emlékei*. Bp., 1916; BEREND Miklós *Harctéri naplója. Adatok a magyar honvédség főképe az 5. honvédhuszárezred történetéből*. Bp., 1916. In. *Századok* (1916) 6. sz. 403-406 pp.; MOLNÁR Ferenc: *Egy haditudósító emlékei. 1914 november-1915 november*. Franklin-Társulat, Bp., 1916.; BEREND Miklós: *Berend Miklós harctéri naplója. Adatok a magyar honvédség, főképe az 5. h. huszárezred történetéből*. In. *Budapesti Hírlap*. Bp., 1916.
- 11 LUKINICH Imre: *Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1916. évi működéséről*. In. *Századok* (1917) 4-5. sz. 314-318. pp.
- 12 GUNST Péter: *A magyar történetírás története*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1995. 170-174. pp.
- 13 GUNST Péter: i. m. 191. p.
- 14 SZEKFI Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Élet Könyvkiadó, Bp., 1920.
- 15 Két kiragadott példa: MAYER-CSEJKOVITS Károly: *A nagy háború tapasztalatai magasabb katonai megvilágításban*. In. *Hadtörténelmi közlemények* (1927) 2. sz. 152-187. pp.; JULIER Ferenc: *A háború új alakja*. In. *Magyar Szemle* (1934) 5. sz. 69-70. pp.

Elmélkedés a világháborúról című 1921-es tanulmányában:

„A tévedés az volt, hogy a világháború eseményeit tisztán a katonai eredmények alapján véltük értékelni, - a helyes pedig az lett volna, ha azokat a világra való teljes hatásuk szempontjából néztük volna. Minthogy a háború is végeredményben politikai ténykedés, nem szabad azt tisztán csak külső tünetei szerint becsülni, hanem a politikához való viszonyát szem előtt kell tartanunk.

A középponti hatalmak ezt azonban elmulasztották. A hadvezérek és a politikai vezetők külön-külön úton haladtak. A katonák a harctéren győztek, de a politikusok képtelenek voltak ezeket az eredményeket a békéhez való közeledés érdekében kihasználni.”¹⁶

Az 1945 előtti harmadik fontos megközelítés kegyeleti alapú volt. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az 1912. évi XXX. törvénycikk kimondta a hadkötelezettség általánosságát.¹⁷ Ennek következményeként – különböző becslések szerint – a törté-

nelmi Magyarország területéről besorozva nagyjából 3,4–3,5 millió katona teljesített szolgálatot. Az 1924. évi XIV. törvénycikk rendelkezett a Hősök emlékünnepének megtartásáról:

„1. § A magyar nemzet mélységes szeretettel, magasztaló elismeréssel és hálával emlékezik meg azokról a hős fiairól, akik az 1914/1918. évi világháború alatt a hazáért vívott súlyos küzdelmekben a magyar nemzetnek dicsőséget és hírnevet szerezve életüket feláldozták. A nemzet soha el nem múló hálája és elismerése jeléül, az élő és jövő nemzedékek örök okulására és hősi halottaink dicsőségére minden esztendő május hónapjának utolsó vasárnapját nemzeti ünneppé avatja. Ezt az ünnepnapot – mint a Hősök emlékünnepét – a magyar nemzet mindenkor a hősi halottak emlékének szenteli.”¹⁸

Nemcsak emlékünnep formában emlékeztek meg a hősi halottakról, hanem emlékművek állításával is. Szinte minden településen találhatunk köztéri szobrokat, emléktáblákat, emlékműveket, melyek a *Nagy háborúra* emlékeztetnek. Fontos forrásai ennek az időszaknak az úgynevezett ezredalbumok, melyeket nagyrészt az életben maradt katonák számára készítettek.¹⁹

A második világháború felülírta ezeket a megközelítéseket. Az ötvenes évektől kezdve elterjedt az a nézet, amely a szövetségi rendszerek létéből fakadó automatizmusokkal magyarázta a konfliktus háborúvá érését.²⁰ A másik alapvető tézis, amely a pártállami diktatúrák kiépülésével – főleg Kelet-Európában – dogmává lett, de a nyugati gondolkodásban is teret nyert, Vlagyimir Iljics Lenin megállapítása, mely szerint az első világháború a világ újrafelosztásáért folytatott imperialista rablőháború volt valamennyi résztvevő részéről.²¹ Lenin állításait legmarkánsabban Mód Aladár közvetítette a magyar közönség felé. A könyv 1943-as első kiadása mindössze 240 oldal terjedelemben jelent meg, és csekély hatást váltott ki megjelenésekor.²² Nagy jelentőségre tett szert viszont 1945 után, mivel ez volt az egyetlen marxista értelmezésű átfogó mű a magyar történelemről.²³ Az első kiadásból még hiányzott az első világháború értelmezése, azonban a háromszorosára duzzadt terjedelmű 1954-es hetedikben már külön fejezetet szentelt neki.²⁴ Az új megközelítés

16 WERTH Henrik: *Elmélkedés a világháborúról*. In: Magyar Katonai Közlöny (1921) 3. sz. 143–161. pp. Werth Henrikről bővebben: DOMBRÁDY Lóránd: *Werth Henrik, akiről nem beszéltünk*. Argumentum Kiadó, Bp., 2005.

17 Forrás: CompLex Kiadó Kft. *1000 év törvényei* internetes adatbázis.

18 Forrás: CompLex Kiadó Kft. *1000 év törvényei* internetes adatbázis.

19 Pl.: *A volt M. Kir. Miskolci 10. Honvéd Gyalogezred világháborús emlékalbuma*. Szerk. SASSY Csaba. Ludvig István Könyvnyomdája, Miskolc, 1939.

20 POLLMANN Ferenc: *A békebontó felelőssége: Ausztria-Magyarország szerepe a világháború kirobbantásában*. In: *Hadtörténelmi közlemények* (2003) 1. sz. 39–46. pp.

21 LENIN, Vlagyimir Iljics: *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka*. In: *Lenin válogatott művei*. 1. kötet. Kossuth Kiadó, Bp., 1980⁴. 437–531. pp.

22 MÓD Aladár: *400 év küzdelem az önálló Magyarországért*. Bartsch Sándor kiadása, Bp., 1943.

23 ROMSICS Ignác: *Molnár, Révai, Mód: a magyar történelem marxista interpretációi*. In: *Uő: Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19-20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris Kiadó, Bp., 2011. 347-355. pp.

24 MÓD Aladár: *400 év küzdelem az önálló Magyarországért*. Szikra Könyvkiadó, Bp., 1954⁷.

Hadirokkant. Forrás: www.kepkonyvtar.hu.

a kegyeletet is érintette. Az elesettek száma Honvédelmi Minisztérium Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főosztályának tájékoztatása szerint körülbelül hatszázhatvanezerre tehető, bár pontos adatok máig nincsenek a magyar hősi halottakról. Ehhez képest nagyon kevés, körülbelül negyvenezer I. világháborús hősi síremlék maradt fenn Magyarországon. Egyrészt az időbeli távolság miatt ilyen kevés, másrészt azért, mert a harci cselekmények külföldön zajlottak, és a legtöbb katonát elhunytának helyén nyugszik. Súlyosan tetézi a fenti problémákat, hogy az 1950-es évektől szisztematikusan felszámolták a világháborúban elesett katonák sírjait vagy nem törődtek a gondozásukkal többé. A legsúlyosabb pusztítás a legnagyobb budapesti I. világháborús sírkert, a rákoskeresztúri Hősök Temetőjének lerombolása volt, amely körülbelül húsz parcellából állt, közepén egy tizenöt

méter magas emlékművel. Az ott eltemetett nagyjából tizennyolcezer hősi halott közül tízezer volt magyar katona. Rajtuk kívül szövetségeseket és hadifoglyokat helyeztek itt – akkor még azt hitték – örök nyugalomra. Miután pedig lejárt a harmincéves kötelező időtartam – amíg a sírokat meg kellett őrizni – megsemmisítették őket.²⁵ Az ötvenes évek vulgármarxista osztályszemlélete után a hatvanas évektől fokozatosan teret nyertek új irányzatok is a magyar történetírásban. Az első világháborút azonban főként hosszabb történelmi folyamatok részeként ábrázolták, önállóan kevesen foglalkoztak vele. Az egyik legfontosabb szerző, akit meg kell említenünk, Galántai József. *Magyarország az első világháborúban* című könyvét 1964-ben adták ki

²⁵ RAJKÓ Kinga: *Hadisírok Budapestén: Hősi emlékművek 3. rész.* 2014. 07. 28. (<http://ujkor.hu/content/hadisirok-budapesten>)

először, 1974-ben másodszer, majd 2001-ben harmadszor.²⁶ A mai napig a legalapvetőbb hazai első világháborús monográfiának számít. Angol fordítását külföldön is használják.²⁷ Galántai másik alapműve, *Az első világháború*, valamennyi hadszíntérre kiterjedően mutatta be az eseményeket. Szintén három kiadást ért meg, 1980-ban, 1988-ban és 2000-ben.²⁸ E művek rendszerváltás utáni továbbélése mindenképpen érv hasznosságuk mellett. Galántai átfogó munkái mellett számos, főként politikatörténeti részletkérdés is tisztázásra került, köztük jó néhány olyan minőségben, hogy a rendszerváltás után sem avult el.²⁹ Elmondhatjuk, hogy tudományos szinten az első világháború kutatása nem maradt el a nyugat-európaítól.³⁰ A korszak komoly hiányossága az volt, hogy számos jelentős nyugat-európai munka nem jelenhetett meg magyar nyelven, amit csak a rendszerváltás után igyekezett pótolni

26 GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban*. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1964.; GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1974². GALÁNTAI József: *Magyarország az első világháborúban*. Korona Kiadó, Bp., 2001³.

27 GALÁNTAI József: *Hungary in the First World War*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1989. Hivatkozva: KEEGAN, John: *Az első világháború*. Ford. MOLNÁR György. Akadémiai Kiadó, Bp., 2014². 629. p.

28 GALÁNTAI József: *Az első világháború*. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1980; GALÁNTAI József: *Az első világháború*. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1988²; GALÁNTAI József: *Az első világháború*. Korona Kiadó, Bp., 2000³

29 Például SZABÓ Dániel: *A magyar álláspontok helye a Szerbiával szembeni hadicélok rendszerében (1915-1918)*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1976.

30 A hazai történettudomány összességére hasonló megállapítást tesz: GUNST Péter: i. m. 199-201. pp.

31 Voltak természetesen kivételek, például Eric Hobsbawm, akit már a hatvanas években olvashattak magyarul az érdeklődők, noha nem az első világháború kapcsán. HOBBSAWM, Eric: *A forradalmak kora. 1789-1848*. Ford. Litván György. Kossuth Kiadó, Bp., 1964.

32 <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/54.html>

33 BABUCSNÉ TÓTH Orsolya: *A M. kir. Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyező Hivatala*. In. Történeti Múzeológiai Szemle. A Magyar Múzeumi Történetész Társulat Évkönyve 10. 147-168. pp.

a honi könyvkiadás.³¹ A könyv- és folyóiratpiac liberalizációjával lehetőség nyílt a kutatási spektrum lehető legszélesebb körű bemutatásra. Ezután már nemcsak a *Nagy Háború* okait és következményeit vizsgálták, hanem komplex társadalomtudományi megközelítésben a háborúban résztvevő emberek is újra fókuszba kerültek.

A hadsegélyezés

Érdemes bővebben megvizsgálni az adatokat. Korábban említettem, hogy Magyarország nagyjából 660 ezer hősi halottat veszített a háborúban. Az eltűntek, sebesültek és hadifogságba esett katonákról csak az egész Osztrák-Magyar Monarchiára kivetítve találtam adatokat. A világháború kitörése előtt közvetlenül, 1914 nyarán az Osztrák-Magyar Monarchia lakossága 51,4 millió főt számlált. Ebből a háború során összesen 8 millióan vonultak be, tehát körülbelül a teljes lakosság 15,5%-a. Ebből 1 016 200-an elesetek, 1 943 000-an megsebesültek, 2 128 600-an pedig hadifogságba kerültek.³²

Összességében tehát a Monarchia több mint 5 milliós embervesztéséget szenvedett el, amely az összlakosságszámnak közel 10%-a. Ez az embervesztés értelemszerűen a férfilakosságot érintette, annak is a fiatalabb rétegét. Az elhunytak özvegyeket, árvákat hagytak maguk után, a tartós sérülést szenvedetteknek pedig valahogyan vissza kellett illeszkedni a társadalomba, tehát a hadiözvegyek, hadiárvák és hadirokkantak – gyűjtőnéven hadigon-dozottak – kérdése a háború alatt és a háború után az egyik legfontosabb társadalmi probléma volt.

A M. kir. Honvédelmi Minisztérium fennhatósága alatt működött Hadsegélyező Hivatal 1914 augusztusában uralkodói parancsra hívták életre.³³ Tevékenységi köre kiterjedt az önkéntes segítségnyújtás valamennyi területére, kivéve a beteg- és a sebesültápolásra, továbbá a katonák családtagjainak segélyezésére. Előbbiről a Vöröskereszt gondoskodott, míg utóbbiról az 1912. évi LIII. törvénycikk rendelkezett. A Hivatal támogatta a fronton küzdő katonákat, segélyezte a háborúban elesett vagy a háborúban szerzett betegségekben meghaltak hozzátartozóit, továbbá növelte az özvegyek és árvák

alapját, emellett céltudatosan irányította a magyarországi hadsegélyező munkát. Ezeknek a törekvéseknek a megvalósítása érdekében a többi karitatív szervezettel együttműködve különböző akciókat, mozgalmakat szerveztek, készpénzt és természetbeni adományokat gyűjtöttek. A hadiözvegyek és -árvák támogatásának feladatában magánszemélyek, kisebb-nagyobb közösségek, illetve más jótékony-sági egyletek is segítségükre voltak. Vállalták különböző hangversenyek, kiállítások, vásárok, versenyek szervezését és a befolyt bevételt a Hivatalnak juttatták. A Hadsegélyező Hivatal célja tehát az volt, hogy a társadalmi karitatív akciókat összefogja.³⁴

A sebesültek és elhunytak nagy száma miatt azonban elengedhetlenné vált a közvetlenebb állami beavatkozás a hadigondozottak ügyeibe. A kérdést több átmeneti megoldás után a kormányzat közvetlenül a miniszterelnökség alá rendelt Országos Hadigondozó Hivatal felállításával oldotta meg 1917-ben.³⁵ A hivatalt előbb gróf Klebelsberg Kunó, akkori miniszterelnökségi államtitkár, majd gróf Teleki Pál vezette.³⁶

A Hivatal a háború idején komplett hadsegélyező rendszert épített ki. „Elsősorban a gyógyászati, majd a járadékszolgáltatási rendszert építette ki. A polgári életben való elhelyezkedés elősegítésénél főként a hadirokkantak átképzésével és ezeknek kereső foglalkozáshoz juttatásával, vagy önálló léta-lapjuk megteremtésével foglalkozott. A további szociális segítséget, azaz a „szociális háló” rendszerének teljes kiépítését a bekövetkezett összeomlás félbeszakította.” – írta Suba János a Hivatal tevékenységéről írt összefoglaló tanulmányában.³⁷

1. Hadirokkantak.

A hadirokkantak kérdése rendkívül bonyolult volt, hiszen a sérültség mértékétől és helyétől egyaránt függött, hogy a katona hogyan tud visszailleszkedni a társadalomba. Érdemes megnézni a korabeli orvosi lapokat, hogy milyen sérülésekről beszélünk. Számos ezek közül különnyomati formában maradt fent az Országos Széchényi Könyvtár állományában. A lapok foglalkoztak a járványos betegségekkel, különösen a tifusszal és a kolerával, illetve a nemi úton terjedő betegségekkel, így ez utóbbit is általános

problémának tekinthetjük.³⁸ A harctéren alkalmazott új sebészeti eljárások kapcsán is sok publikáció született, hiszen a sebesülések olyan tömegével találkoztak az orvosok, amit korábban elképzelni sem tudtak.³⁹ A maradandó sérülésekről szintén jó képet kaphatunk az orvosi lapok különnyomatainak segítségével. Sajnálatosan sok végtagcsonkulásról, végtagpótlásról, megvakulásról és maradandó idegrendszeri problémáról szólnak ezek a szövegek.⁴⁰

34 TÓTH Orsolya: *A Hadsegélyező Hivatal tevékenysége a Hadtörténeti Múzeumban őrzött plakátok tükrében*. In: *A Hadtörténeti Múzeum értesítője (Acta Musei Militaris in Hungaria)* (2011) 12. sz. 167-176. pp.

35 1917. március 8-án kiadott 900/1917. ME. rendelet.

36 Elképzeléseikről bővebben ld.: KLEBELSBERG Kunó: *A magyar rokkantügy szervezete*. Bíró Miklós Könyvnyomdai Műintézete, Bp., 1916. és TELEKI Pál: *Szociálpolitika és hadigondozás. Gyakorlati tapasztalatok alapján*. Bethlen Nyomda, Budapest, 1918.

37 SUBA János: *Az Országos Hadigondozó Hivatal*. In: *A Hadtörténeti Múzeum értesítője (Acta Musei Militaris in Hungaria)* (2011) 12. sz. 177-184. pp. A továbbiakban Suba felosztását és adatait használok ott, ahol külön jegyzetet nem írok.

38 Például FEJES Lajos: *Tapasztalataim a háborús typhusról*. Franklin-Társulat, Bp., 1915. 454-470. pp. (Különnyomat az Orvosképzésből); GALAMBOS Arnold: *Az ázsiai cholera-ról*. Franklin-Társulat, Bp., 1915. 471-479. pp. (Különnyomat az Orvosképzésből); GERLÓCZY Zsigmond: *A koleráról kapcsolatban a világháborúval*. Franklin-Társulat, Bp., 1914. [Számzatlan]. (Különnyomat az Egészségből) vagy NÉKÁM Lajos: *A háború és a nemi betegségek*. Orvosi Továbbképzés Központi Bizottsága, Bp., 1916. 32-51. pp. (Különnyomat az Orvosképzésből)

39 Például IHRIG Lajos: *A sebváladék levezetése lövészi sérülések után*. Pesti Lloyd Társulat, Bp., 1915. (A Budapesti Orvosi Újság tudományos közleményei); KOPITS Jenő: *Lövési sérülések következtében zsugorodott és merev ízületek gyógyítása sebészeti és erőművi eljárásokkal*. Franklin-Társulat, Bp., 1915. 253-268. (Különnyomat az Orvosképzésből) vagy VEREBÉLY Tibor: *A hadisebészet néhány aktuális kérdése*. Franklin-Társulat, Bp., 1915. 207-226. pp. (Különnyomat az Orvosképzésből)

40 PL. DOLLINGER Béla: *A rokkantak végtagcsontjainak gyógykezeléséről*. Franklin-Társulat, Bp., 1916. (Különnyomat az Orvosképzésből); DOLLINGER Béla: *Új függesztőrész a felső művégtagokhoz*. Franklin-Társulat, Bp., 1915. 363-366. pp. (Különnyomat az

(A modern szakirodalomból ismert harctéri pszichózissal a korabeli orvosi lapok még nem foglalkoztak, de biztosak lehetünk benne, hogy hatása az épségben hazatérő katonákat is érintette.⁴¹)

A sebesültekkel kapcsolatos első feladat az volt, hogy mindenkit, akit lehet, mentsenek meg a rokkantságtól. Az 1915. évi XV. tc. 8. §-a kimondta, hogy a fegyveres erőhöz tartozó mindazon személyek, akiknek a háború alatt valamely sérülés vagy betegség következtében a munkaképességük megváltozott, orvosi kezelésre és más polgári foglalkozásra való átképzésre jogosultak legyenek.⁴² A gyógyítás és az oktatás Magyarországon csak a Hadigondozó Hivatal által felállított létesítményekben történhetett, de a Monarchia többi országában más intézményekben is. A rokkantak felvétele az illetékes katonai parancsnokság útján történt, amely közvetített a rokkantak és a Hivatal között. Az utókezelésre és az oktatásra való igényjogosultság akkor is fennmaradt,

Orvosképzésből); DOLLINGER Gyula: *Művégtagok szerkesztése különös tekintettel azok támaszkodó és felfüggesztő felületeire és a Magyar Kir. Rokkantügyi Hivatal Művégtaggyára*. Franklin-Társulat, Bp., 1915. 335–362. pp. (Különlenyomat az Orvosképzésből); GRÓSZ Emil: *A csökkentlátású, félszemű és vak katonákról*. Franklin-Társulat, Bp., 1916. 26–36. pp. (Különlenyomat a Szabad Lyceumból); GRÓSZ Emil: *Szemsérülések, szembetegségek és megvakulások a háborúban*. Franklin-Társulat, Bp., 1915. 510–525. pp. (Különlenyomat az Orvosképzésből); JENDRASSIK Ernő: *A háborús neurózisról*. Franklin-Társulat, Bp., 1916. (Különlenyomat az Orvosképzésből); KENYERES Balázs: *Az öncsonkításról*. Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, Kolozsvár, 1914. 29 p. (Különlenyomat *Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályából* 36. köt. 4. füzet); MORAVCSIK Ernő Emil: *A háború befolyása alatt keletkező elme- és idegbetegségek*. Franklin-Társulat, Bp., 1916. 157–171. pp. (Különlenyomat a Szabad Lyceumból); MORAVCSIK Ernő Emil: *A háború psychosisairól*. Franklin-Társulat, Bp., 1916. 12–31. pp. (Különlenyomat az Orvosképzésből)

41 KEEGAN, John: *A csata arca. A közkatonák háborúja, 1415-1976. Agincourt, Waterloo és a Somme*. Ford. KÖRÖS László. Aquila Kiadó, Debrecen, 2000.

42 1915. évi XV. tc. 8. §-a, továbbá az 1915. évi 3300. és 3301. ME, végül az 1916. évi 4173. ME. rendeletek értelmében.

ha valamilyen adminisztrációs hiba történt. Az Országos Hadigondozó Hivatal intézetei polgári állami létesítmények voltak, amelyekben a költségeket egy évig a közös hadsereg állta, utána a Hivatal vállalta át a gyógykezelés vagy a tanítás finanszírozását.

A sokféle ellátás között a végtagpótlás a nagyszámú csonkított katona miatt igen jelentős volt. A Hadigondozó Hivatal minden rokkant katonát ellátott egyszer művégtaggal. Ezek pótlásáról két évente gondoskodott. Intézetei szoros kapcsolatban álltak egymással. Felmérték a beutaltak családi viszonyait, korábbi foglalkozását és vagyoni helyzetét. Az irányelv az volt, hogy lehetőleg mindenki maradjon meg eredeti foglalkozása mellett és lehetőleg eredeti környezetében. Ahol ez nem volt lehetséges, ott arra törekedtek, hogy olyan pályára képezzék át a rokkantat, amely lehetővé teszi, hogy megszokott környezete és viszonyai között élhessen tovább.

Fontos segítségi forma volt a vagyonrendezés. Ez állhatott ház- vagy földvételeből, vagy a lakóingatlan kijavításából, kibővítéséből, a földbirtokhoz újabb terület hozzávásárlásából, ipari vállalkozáshoz szükséges felszerelés beszerzéséből vagy forgótőke biztosításából. A szükséges anyagiakat a Hivatal társadalmi gyűjtések révén, vagy pedig az illető rokkant katonai ellátási díja egy részének előlegeként való kifizetése útján teremtette elő.

2. Hadiözvegyek

A hadiözvegyek segítése bizonyos mértékben elmaradottabb volt a rokkantakról való gondoskodásnál. Mivel rendszerint egészséges és munkaképes hölgyekről volt szó, ezért nem is igényelt olyan szintű kidolgozottságot, mint a rokkantaké. Az intézkedések egy része nem is különbözött. A gondozott jövőjének megbeszélése, a család megélhetési módjának meghatározása ugyanúgy történt, mint a rokkantak esetében. A vagyonrendezés szintén hasonló elvek szerint működött, azonban e támogatási formának itt nagyobb szerep jutott, mivel a számukra biztosított katonai nyugellátás sokkal kisebb összegű volt. A hadiözvegyek és hadiárvak számára létesített intézmények közül figyelmet érdemelnek az úgynevezett karitatív-műhelyek, amelyek főleg katonai

ruházati cikkek konfekcionálásával foglalkoztak. Az Országos Hadigondozó Hivatal a magánvállalatoknál is igyekezett hadiözvegyeket elhelyezni, és inspirálta az új szakmák tanulását.

3. Hadiárvák

Az árvról gondoskodó intézményrendszer kidolgozottabb volt a rokkantakénál. Érdeklükben már békeidőben is sok társadalmi intézmény létesült, amelyek természetesen készséggel vállalták magukra hadiárvák gondozását is. Az állami gyermekvédelem keretein belül is gondoskodtak róluk a Hadigondozó Hivatal felállításá előtt, mégpedig az árvaszékek útján. A tapasztalat az volt, hogy a hadiárvák legtöbbször – mivel a hősi halált halt katonák nagy része fiatalabb korosztályhoz tartozott – csak félárva lett. Ott is azonban, ahol az anya meghalt, voltak hozzátartozók, akik az árva gondozását készséggel vállalták. Így tehát a hadiárvák 90%-a szülői, vagy rokoni körben maradhatott árvaságra jutása után is. Ezért legfeljebb 10%-ra tehető azok száma, akiknek elhelyezését a Hivatal családi körön kívül volt kénytelen megoldani. A családi körben lévők gondozása főleg a nevelés ellenőrzéséből, felügyeletéből, az árvaaknak „tettel és tanáccsal” való támogatásából és a háború alatt különösen fontos teendőkből – pl.: az árva ruházási szükségletének biztosításából – állt. A Hivatalnak az a szervezete, amely az ilyen hadiárvák nevelését ellenőrizte volna, a világháború alatt nem épült ki teljesen, azonban legalább az erre irányuló intézkedések elkészültek.

Sokkal nehezebb sorba kerültek azok a hadiárvák, akik nem maradhattak rokoni körben. Számukra az Országos Hadigondozó Hivatal részben maga szervezett árvaházakat, összesen hármat, háromszázötven férőhellyel. Jellemzően azonban a már meglévő intézményekkel kötöttek megállapodásokat, hogy ezekbe a hadiárvákat felvegyék. Az Országos Hadigondozó Hivatal intézményeinek egy része beteg elárvtak gyógyítására szakosodott, de ezen intézményeken kívül nagyszámú hadiárvát helyeztek el állami és magánkórházakban, ha azoknak gyógykezelésre volt szükségük. Külön létesítmények segítették a hadiárvák magasabb szintű képzé-

sét, középiskola elvégzéséhez szükséges ösztöndíjakat biztosítva.

Foglalkoztak a züllésnek induló, abnormális fiatalokkal éppúgy, mint a mezőgazdasági vagy ipari szakképzést igénylő hadiárvákkal. A Hivatal törekedett arra, hogy lehetőleg minél többüket irányítsa gazdasági, gyakorlati és ipari pályákra. A leány árvaaknál is a gazdasági irányú képzést és nevelést igyekeztek elősegíteni.

S végezetül néhány számadat, amely a hadigondozó tevékenység nagyságrendjét érzékelteti: 1918 végén 90 000 rokkantat tartott nyilván a Hivatal. Addig 70 000 embert részesítettek intézeti kezelésben, és oktatásban. Közülük 673 világtalan volt, akik a Vak Katonák Intézetében találtak munkát. A művétaggyártó műhelyek 24 262 rokkantat láttak el művétaggyal és gyógyászati segédeszközökkel. Közel 300-an kaptak haditelket. Ingyenes intézeti ellátásban és nevelésben 3219 hadiárva és súlyosan rokkant katona gyermeke részesült, emellett közel 10 000 hadiárváról gondoskodott a gyermekvédelem.

A világháborút követő forradalmak és a trianoni béke következtében egész hadigondozási szervezet tönkrement. Vagyonát részben a forradalmak alatt tékoztatták el, ingó vagyona részben elértéktelenedett, intézményei megszűntek, nagyrészüket más célra használták fel. A hadigondozásból lényegében csak a járadékszolgáltatás maradt fenn, az is hosszú időn keresztül szégyenletesen csekély támogatás formájában.

Összegzés

Ha a háborús veszteségek számszerű adatai mögé nézünk, családi tragédiák sokasága tárul elénk, amelyet könnyű összekötnünk a családi emlékezettel, hiszen az általános hadkötelezettség miatt ilyen vagy olyan formában mindenki érintett volt Magyarországon, így mindannyiunknak vannak első világháborút megjárt felmenői. A háború nem csak hazánk lakosságát érintette érzékenyen. Valamennyi hadviselő fél hasonló statisztikai adatokkal rendelkezik, ami megannyi személyes tragédiát sejtet. Ennek tükrében csöppet sem túlzás az első világháborút a XX. század öskatasztrófájának nevezni.